

Ante Erceg

Prijediplomski studij povijesti
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Lovro Klaso

Prijediplomski studij povijesti
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Prezbiter Ivan, evolucija kršćanskog poimanja Orijenta u razvijenom i kasnom srednjem vijeku

Sažetak:

Ovaj rad teži predstaviti čitatelju evoluciju narativa o Prezbiteru Ivanu, mitskom vladaru s Dalekog istoka, u srednjovjekovnom kršćanskom imaginariju. Temeljen na radovima rimskih geografa i crkvenih otaca mit o Prezbiteru Ivanu se kroz stoljeća svojeg postojanja izmjenjivao u skladu s mijenjajućim kršćanskim razumijevanjem svijeta, ali nikada tijekom srednjeg vijeka nije bio propitkivan zbog toga što se odlično uklapao u već postojeći kršćanski svjetonazor. Od pisma Manuelu Komnenu iz 1165. do doba Francisca Álvareza mit je prošao nekoliko revizija pa čak i promijenio mjesto iz Indije u Etiopiju, ali nikada nije nestao, već se samo nadopunjavao i prilagođavao okolnostima svojeg vremena.

Ključne riječi: Prezbiter Ivan, Orijent, kršćanski svjetonazor, srednji vijek, srednjovjekovni imaginarij, Indija, Etiopija, geografija, križarski rat, interpretacije, Mongoli

Uvod¹

Figura Prezbitera Ivana fascinirala je imaginaciju srednjovjekovnih kršćanskih autora i istraživača svojom vješto istkanom mrežom referenci na klasična djela, kao i obećanjima za čudesima i blagima o kakvim nisu mogli ni sanjati. Ovaj

¹ Ovaj rad izvorno je prezentiran na Međunarodnoj konferenciji za mlade istraživače *Vestigia: Mitovi i narativi* koja je održana od 24. do 26. travnja 2025. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

pregled rad je globalne historije koji se fokusira na mit o legendarnom vladaru Ivanu s Istoka i njegovom dalekom idiličnom kraljevstvu, čija se lokacija mijenjala u skladu s novim otkrićima i svjetonazorima određenih perioda. Mit o Prezbiteru Ivanu i njegovu kraljevstvu pomogao je oblikovati prikaz svijeta u srednjovjekovnom kršćanskom svjetonazoru te nam pruža uvid u kršćansku srednjovjekovnu filozofiju i imaginarij prema tada ne toliko poznatome Istoku. Također je igrao i važnu ulogu u političko-trgovačkim ekspedicijama svojim obećanjima o udaljenim bogatstvima te u križarskim ratovima očekivanjima pomoći u borbi protiv muslimana. Evolucija mita analizirat će se i objasniti na temelju usporedbe izvora i narativa o kraljevstvu Prezbitera Ivana određenih perioda, ponajprije u doba križarskih ratova te naposljetku u doba velikih otkrića te će ih se pokušati kontekstualizirati u skladu sa suvremenim događajima tih doba. U radu se nastoji prikazati kako je mit, umjesto da nestane, evoluirao u skladu sa suvremenim povijesnim okolnostima.

Kršćansko poimanje Orijenta u srednjem vijeku

Za kvalitetnu interpretaciju mita o Prezbiteru valja prvo ustvrditi na koji su način srednjovjekovni Europljani razumijevali svijet Dalekog istoka. Od trećeg stoljeća trgovačko-diplomatski odnosi između Rimskog Carstva i Dalekog istoka počinju zamirati da bi gotovo potpuno iščezli u vrijeme arapskih osvajanja tijekom sedmog stoljeća. Europski kontakt s Dalekim istokom nije bio fizičke, već indirektno naravi. Velik dio znanja o tim krajevima ovisio je o pripovijetkama trgovaca-posrednika čiju je istinitost bilo nemoguće provjeriti.² U pisanom obliku znanje su crpili iz nekolicine kanonskih radova, poput *Aleksandride* i *Etimologije* Izidora Seviljskog, koji su oblikovali glavninu slike Istoka kakvog su Europljani predočavali.

Jedno od najpopularnijih djela kršćanskog srednjeg vijeka bila je *Aleksandrida*,³ koja u latinskoj tradiciji sadrži dopune s biblijskim elementima. Prijepisi *Aleksandride*, na čije su se temelje nadograđivale fantastične priče, često s religijskim moralnim poukama i elementima fiziologije Izidora Seviljskog, predstavljali su Daleki istok kao zemlju čudesa i mjesto rajskog vrta. U središtu mita stajala je enigmatična Indija koja je postala predloškom za razne maštovite ideje, jednostavno zato što gotovo nitko u srednjovjekovnoj Europi nije znao što je zapravo Indija i gdje se ona nalazi. Tako je pojam Indije u srednjem vijeku postao ime za nedefinirani prostor istočno od islamskog Bliskog istoka.⁴ Srednjovjekovne *mappae mundi* Indiju često prikazuju na vrhu te u njezin prostor ucrtavaju i lokaciju rajskog vrta iz kojeg potječu četiri rajske rijeke: Pišon, Gihon, Tigris i Eufrat. Indija je srednjovjekovnom Europljaninu predstavljala zemlju u kojoj se stvarni elementi isprepliću s fantastičnim te tako dobiva veliku vjersku važnost.

² Kegan Brewer, *Prester John: the Legend and Its Sources* (London: Routledge, Taylor & Francis Group, 2015), 15.

³ Pseudo-Kalisten, *The Alexander Romance*, prir. Richard Stoneman (London: Penguin Classics, 1991).

⁴ Brewer, *Prester John*, 33.

Osim kršćanskih izvora postojali su, naravno, i rimski autoriteti na čijim se djelima temeljilo kršćansko srednjovjekovno znanje o prirodnom svijetu. Klaudije Ptolomej, autor koji je najviše pridonio srednjovjekovnoj geografiji, stvorio je koncept triju Indija: s velikom, malom i srednjom Indijom; zajednički se one geografski ugrubo odražavaju na područja Indije, Tibeta, Himalaje, Maldiva, Afganistana i Pakistana. Bitan izvor bio je također Solinusov *De Mirabilibus Mundi* iz trećeg stoljeća iz kojeg potječu ideje o bogatstvima te koji je bio inspiracija slikarima samostanskih karata za prikazivanje čudesnih stvorenja (bezglavih ljudi, ljudi pasa) na margine svojih svjetova.

Uzevši sve to u obzir ne čudi da pismo, koje je oko 1165. godine dospjelo na papinski dvor, nije bilo propitkivano. Dakako, ono se nije trebalo propitivati jer je u pogledu srednjovjekovnih Europljana zvučalo sasvim autentično. Kraljevstvo Prezbitera Ivana opisano u pismu Manuelu Komnenu iz 1165. u potpunosti odgovara postojećem modelu Orijenta koji su Europljani tada poznavali. Tko god je bio autor tog pisma iznimno je dobro poznao dostupnu literaturu o tom području te je vjerojatno time, ako išta, zvučao samo stvarnije. Povjesničar Brewer Kegan tvrdi da bi propitivanje mita o Prezbiteru Ivanu značilo propitivanje stoljetnog znanja, pisane tradicije i autoriteta na kojima je počivalo kršćansko razumijevanje svijeta, stoga je bilo lakše uklopiti ga u već postojeću strukturu.⁵ No usprkos tomu on nije održao stabilan i konzistentan narativ, već se mijenjao po potrebi suvremenika kako bi ostao relevantan u kontekstu njihova doba.

Christopher Taylor opisuje mit o Prezbiteru kao *fleksibilni narativni okvir* te izriče mišljenje kako su konstantne revizije mita bile ne samo poželjne već upravo ono što ga je održalo toliko dugo relevantnim. Taylor predstavlja mit o Prezbiteru Ivanu kao narativni okvir unutar kojeg se nalazi nekoliko smjerova narativa koji međusobno dijele zajedničke karakteristike, poput mongolskog i etiopskog smjera. Po Taylorovu modelu narativi o Prezbiteru Ivanu mogu se svrstati u tri kategorije i nekoliko potkategorija:⁶

1. doslovni – predstavljanje Prezbitera kao povijesne osobe
 - a. Prezbiter Mongol
 - b. Prezbiter križar
 - c. Prezbiter Etiopljani
2. figurativni – predstavljanje Prezbitera kao izmišljenog lika
3. hibridni – predstavljanje Prezbitera kao hibrida između povijesne osobe i izmišljenog lika

Hibridnu kategoriju potrebno je gledati unutar sklopa šireg poimanja Dalekog istoka, gdje se književni i biblijski motivi često isprepliću sa stvarnostima. U tu kategoriju spada najviše ranih izvora, dok je mit bio u samim povojima.

⁵ Isto, 15.

⁶ Christopher Taylor, „Tracing the paths of an imaginary king,” *Studi e Materiali di Storia delle Religioni* 89/1 (2023): 123.

Patrijarh, kralj, prezbiter

Postoje četiri izvora koja definiraju najraniju epohu narativa o Prezbiteru: dva teksta o posjetu papi Kalistu II. iz 1122, *De Duabus Civitatibus* iz 1143. te Prezbiterovo pismo iz 1165–70. Posljednji će utemeljiti glavne karakteristike mita koji će se pojavljivati u gotovo svim budućim izvorima.

Na prvi spomen Prezbitera Ivana nailazimo 1122. godine u dvama različitim izvorima porijeklom iz Rima koji opisuju isti događaj – *De Adventu Patriarchae Indorum ad Urbem sub Calisto Papa Ilo*⁷ anonimnog autora i *Epistola ad Thomam comitem de quodam miraculo Sancti Thomae Apostoli*⁸, pismo Odoa Reimskog grofu Thomasu. Oba autora opisuju dolazak osobe s Dalekog istoka na dvor pape Kalista II. koja se predstavlja kao patrijarh Ivan iz Indije te opisuje svoju zemlju u nadi da zadivi papu. Iako se ne slažu oko razloga njegova posjeta, oba izvora prenose kako se u patrijarhovu kraljevstvu nalazi tijelo Svetog Tome, koji je po kršćanskoj tradiciji otputovao u Indiju postavši ondje mučenikom.⁹ Poklapanje patrijarhove priče s tradicijom Svetog Tome dalo joj je veću autentičnost iako Sveti Efraim piše da se njegovo tijelo nalazi u Edessi. No osim legitimacije povezivanje sa Svetim Tomom predstavlja problem koji će pratiti figuru Prezbitera tijekom čitavog srednjeg vijeka, a to je hereza. Ako indijski kršćani potječu od Svetog Tome, to znači da ne prihvaćaju autoritet pape i Katoličke crkve. Kasnije će se taj problem manifestirati u narativu o Prezbiteru nestorijancu, heretiku s Istoka čije kraljevstvo leži izvan papinske domene. Povjesničar Vsevolod Slessarev smatra kako je osoba koja je došla na papinski dvor 1122. vjerojatno bila porijeklom iz Edesse jer je vrlo dobro poznavala legende o Svetom Tomi čime je uspjela uvjeriti papu i kler u svoju autentičnost.¹⁰

Mit o Prezbiteru zadobit će širu publiku tek 1143. kada dopijeva do križarskih država. Izvor *De Duabus Civitatibus* (O dvama gradovima) iz 1143. dolazi u obliku razgovora između sirijskog biskupa Huga od Gabale i pape Eugena III. koji je zabilježio Oton iz Freisinga. Jedinu preživjeli prijepis ovog dokumenta dolazi iz 1157. godine.¹¹ Glavnina teksta odnosi se na zahtjeve Huga de Gabale za oslobođenje Edesse, a spomen o Prezbiteru čini se dodatkom sekundarne važnosti. Izvor navodi kako je u *nedavnoj bitci* kršćanski vladar s Istoka pobijedio dva snažna perzijska vladara *Samiarda* te identificira tog kršćanskog vladara kao Prezbitera Ivana koji je zasigurno na putu ka Jeruzalemu da pomogne križarima u ratu protiv islama. Hugo od Gabale dalje piše kako mu se u toj namjeri prepriječila rijeka Tigris, što ga je natjeralo da se okrene nazad.¹²

⁷ U prijevodu: O dolasku patrijarha Indijaca u grad Rim za vrijeme pape Kalista II.

⁸ U prijevodu: Pismo Grofu Thomasu u vezi čuda Svetog Tome apostola.

⁹ Robert Silverberg, *The Realm Of Prester John* (Ohio: Ohio University Press, 1996), 12.

¹⁰ Vsevolod Slessarev, *Prester John: the Letter and the Legend* (Minneapolis: University of Minnesota, 1959), 9–24.

¹¹ Isto, 17.

¹² Isto, 58.

„Priča nadalje kako je ne prije mnogo godina Ivan neki, koji iza Perzije i Armenije živi na dalekom Orijentu, kralj i svećenik, sa svojim narodom kršćanin, ali nestorijanac, ratovao s braćom kraljevima Perzijanaca i Medijaca, zvani Samiardi, i napao Ebaktanu, već spomenutu gore, osvojivši sjedište njihova kraljevstva. Dok su mu se spomenuti kraljevi oduprli s velikim brojem Perzijanaca, Medijaca i Asiraca, bitka je trajala tri dana, obje strane preferirajući smrt, a ne povlačenje. *Prezbiter Ivan, kako ga često zovu*, konačno je nakon bijega Perzijanaca izvolijevao najkrvaviju pobjedu (...) No to je sve (...)“¹³

U tom izvoru dobivamo prvi spomen titule prezbiter. Također se Ivana predstavlja potomkom jednog od biblijskih magova.

Događaj opisan u Otonovu *De Duabus Civitatibus* dobro se poklapa s povijesnom bitkom kod Quatwana 1141. Bitku je vodio kineski Kālā Qidān vojskovođa Yēlú Dàshì iz bivše Jin dinastije koja je stvorila carstvo u središnjoj Aziji. Kako bi konsolidirao svoju državu, sukobio se sa seldžučkim sultanom Sanjarom kod Quatwana i pobijedio njegovu vojsku koja je brojila oko 30 000 gubitaka.¹⁴ Bitka odgovara vremenskom deskriptoru *nedavna bitka* te sadrži nekoliko bitnih poveznica. Prvo, sultan Sanjar dijeli slično ime s predloženim perzijskim vladarima Samiardima. Drugo, Brewer smatra da je Kālā Qidān u tekstu deklariran nestorijancem¹⁵, što je kriva interpretacija budizma, odnosno nepoznata je religija s monoteističkim aspektima interpretirana kao jedna od kršćanskih hereza.¹⁶ Takvo pripisivanje zasluga velikih osvajača Prezbiteru postat će svojevrsni trend kasnijih narativa, naročito u pogledu Prezbitera križara i Prezbitera Mongola. Suvremena događanja na nepoznatom Orijentu i prakse koje su Europljanima onog doba bile strane često su se interpretirale u mitu o Prezbiteru i kontekstualizirale u skladu s njim. Do tih nesporazuma dolazilo je jednostavno zbog nepoznavanja prostora koji se nalazio dalje od islamskog Bliskog istoka.

Sudeći po sekundarnoj važnosti spomena Prezbitera u izvoru te Otonova i Eugenova manjka interesa može se zaključiti da priča nije preozbiljno

¹³ Autorov prijevod. U originalu: „Narrabat etiam, quod ante non multos annos Iohannes quidam, qui ultra Persidem et Armeniam in extremo oriente habitans rex et sacerdos cum gente sua Christianus est, sed Nestorianus, Persarum et Medorum reges fratres, Samiartos dictos, bello petierit atque Ebactani, cuius supra mentio habita est, sedem regni eorum expugnaverit. Cui dum prefati reges cum Persarum, Medorum, Assyriorum copiis occurrerent, triduo utriusque mori magis quam fugere volentibus, dimicatum est. *Presbyter Iohannes – sic enim eum nominare solent – tandem versis in fugam Persis cruentissima cede victor extitit (...) Sed hec hactenus (...)*“ (autorovi naglasci) Brewer, *Prester John*, 57.

¹⁴ Filippo Donvito, „The legend of Prester John,” *Medieval Warfare* 6/3 (2013): 35.

¹⁵ Kršćanska hereza porijeklom iz 5. stoljeća koja tvrdi da je Isus Krist dvojne naravi, odnosno da su Isusova ljudska i božanska priroda odvojene te ne priznaje Mariju kao majku Božju. Osuđeno je na Efeškom saboru 431. Nestorijanizam se utemeljio naročito na Bliskom istoku te po predaji sadrži povezanosti sa Svetim Tomom.

¹⁶ Brewer, *Prester John*, 14, 17, 37.

shvaćena. Nema nikakvih zapisa papinskih kroničara o ikakvu pothvatu da se stupi s njime u kontakt, a ako je ikad postojala prilika, to bi valjda bilo 1140-ih kad križarske države gube Edessu i počinju pripreme za Drugi križarski rat.¹⁷

Posljednji i najvažniji od izvora na kojima se temelji mit o Prezbiteru Ivanu pismo je koje datira između 1165. i 1170. godine. Pismo od samog Prezbitera Ivana bilo je adresirano Manuelu Komnenu, ali do njega nikada nije dospjelo, već je gotovo zasigurno poslano izravno papi. To se može dokučiti jer ne postoji nijedna grčka jezična kopija. U rukopisu je preživjelo 469 prijepisa tog pisma, 234 na izvornom latinskom, a čak 30 tih je iz 12. stoljeća kada pismo nastaje.¹⁸ To govori o važnosti i popularnosti tog izvora, a činjenica da je gotovo sigurno latinska krivotvorina pobuđuje mnoga pitanja. Dugoročnu diskusiju o autentičnosti pisma zatvorio je Friedrich Zarncke 1876. u *Der Priester Johannes* ustvrdivši da se radi o vještoj krivotvorini. No s kojim ciljem? Pismo u desetak stranica opisuje indijsko kraljevstvo kojim Prezbiter vlada i njegova čuda te se predstavlja kao raj na zemlji i ideal kršćanskog društva. Datirano je u 1143. godinu, ali Brewer smatra da je mlađe, oko 1165. jer se tada datira prvi prijepis. Osim raznih mitskih stvorenja, vrela mladosti i drugih fantastičnih pojava pismo opisuje kako Prezbiter vlada nad 72 kralja vazala te da okuplja masovnu vojsku za svoj pohod na Jeruzalem kako bi pomogao u borbi protiv islama.¹⁹

Brewer ističe kako je teorija o imperijalnoj propagandi Bernarda Hamiltona najvjerojatnije objašnjenje tog pisma. Hamilton je ključ za razrješenje misterije pisma tražio u sukobu između papinske i carske vlasti te kontekstualizirao pismo kao domišljatu imperijalnu propagandu s ciljem promoviranja Fridrika Barbarosse i narušavanja papinskog autoriteta. Naime narativ o Prezbiteru, poglavito onaj koji se nalazi u tom pismu, predstavlja idealno kršćansko kraljevstvo kojim vlada kralj-svećenik. Vrhovna crkvena i svjetovna vlast objedinjene su u jednoj osobi – Prezbiteru Ivanu. No, najvažnije, on ne priznaje papu kao vrhovni autoritet Crkve.²⁰ Zbog toga ga se često naziva nestorijancem. Papa Aleksandar III. također šalje pismo upućeno Prezbiteru Ivanu 1177. godine, no čini se da taj dokument nije odgovor na pismo iz 1165.²¹

Prezbiter križar

Vjerojatno najpoznatija pripovijetka o Prezbiteru Ivanu nastala je za vrijeme Petog križarskog rata. Zbog križarskog rata od 1217. do 1221. dolazi do novog perioda intenziviranja legende, a osoba od koje dobivamo najviše izvora iz tog vremena bio je Jacques de Vitry, biskup Akre. De Vitry je bio najvatreniji zagovaratelj Prezbitera Ivana, što se vidi u njegovim korespondencijama s papom Honorijem III.²² Taylor ističe njegova pisma kao najbolji primjer za

¹⁷ Isto, 19.

¹⁸ Isto, 20.

¹⁹ Silverberg, *The Realm of Prester John*, 40–46.

²⁰ Brewer, *Prester John*, 22–25.

²¹ Isto, 21–24.

²² Isto, 113.

narativ Prezbitera križara.²³ Bio je također najveći propagator proročanstva o dvama kraljevima koje tvrdi da će dolazak kralja s Istoka i kralja sa Zapada u Svetu Zemlju konačno uništiti islam. Osvajač sa Zapada trebao je biti Fridrik II,²⁴ a ulozi Istočnog kralja savršeno je odgovarao Prezbiter, pogotovo nakon što 1220. iz Bagdada stiže pismo na arapskom koje govori o osvajanjima kršćanskog kralja Davida u centralnoj Aziji. Upravo su zagovaranja Jacquesa de Vitrya o čekanju Prezbitrove vojske upropastila Peti križarski pohod osiguravši neprijatelju vremena da konsolidira svoju vlast.²⁵

U izvoru *Relatio de Davide* nailazimo na priču o kralju Davidu, unuku Prezbitera Ivana koji, postavši kraljem, kreće u osvajanje muslimanskih država centralne Azije. Ta osvajanja gotovo identično odgovaraju putanji širenja Mongolskog Carstva i osvajanja Džingis-kana koja su poput osvajanja Yelü Dàshí a pripisana Prezbiteru Ivanu. Ta priča odgovara istom vremenskom periodu, a imena bitaka i osvojenih područja suviše su bliska.

Kako bi objasnio zašto je Prezbiter Ivan još uvijek živ nakon svog prvog posjeta Rimu prije gotovo 100 godina, De Vitry je ustvrdio da Prezbiter Ivan nije jedna osoba, već titula koju trenutno obnaša njegov unuk David. Taj će koncept postati temeljni dio mita o Prezbiteru. Osim de Vitrya važan autor za vrijeme Petog križarskog rata također je i Oliver Paderbornski koji Prezbiterovo kraljevstvo smješta u Nubiju.

Prezbiter Ivan u vrijeme velikih istraživača

Trinaesto je stoljeće vrijeme kada mnogi Europljani odlaze u nepoznato, točnije u smjeru istoka. Tamo idu iz mnogih razloga – neki da bi pokrstili nevjerne narode Orijenta, neki radi avanture, neki zbog trgovinskih razloga, ali značajan broj njih direktno ili indirektno odlazi u potragu za bilo kakvim znakom Prezbitera Ivana i njegovim mističnim i moćnim kraljevstvom.

Nakon više od sto godina od kada je stiglo prvo pismo Prezbitera Ivana papi Kalistu II. malo tko je vjerovao da je on još uvijek živ. Upravo se zbog toga termin „Prezbiter Ivan“ nastavlja koristiti pretežito kao naslov za vladara daleke zemlje čija je točna lokacija još uvijek nepoznata. Danas imamo brojne zapise putopisaca s kraja razvijenog srednjeg vijeka koji govore ili nagađaju o tome gdje je Prezbiter Ivan i što je bilo s njim, ali nekoliko njih najbolje može dočarati raznolikost mišljenja i ono što je svima njima bilo zajedničko. Uzmimo primjer Vilima od Rubruka, flandrijskog franjevca, kojeg sredinom 13. stoljeća šalje francuski kralj Luj IX. na misiju pokršćavanja Mongola.²⁶ Vilim u svome djelu *Itinerarium* navodi kako se, prolazeći kroz zemlju Kālā Qidān, susreo s moćnim nestorijanskim pastirom koji je vladao narodom imenom Najmani. Smrću Koirkana (*gürkhan*²⁷), vladara plemena Kālā Qidān, nestorijanski pastir postaje njihov vladar, no izvor ne navodi na koji način dolazi na

²³ Taylor, „Tracing the paths of an imaginary king,” 126.

²⁴ Brewer, *Prester John*, 111.

²⁵ Isto.

²⁶ Isto, 32.

²⁷ Tatarska titula za vladara.

vlast. Dolaskom na čelo plemena Vilim navodi kako su svi ostali nestorijanci počeli nazivati svog novog vladara titulom „Prezbiter Ivan“. Osim što Vilimov *Itinerarium* na neki način potvrđuje korištenje termina „Prezbiter Ivan“ kao titule, on veoma izravno kritizira nestorijance koje je susreo na putu navodeći kako su previše velikodušno opisivali Prezbiterovo kraljevstvo.

„(...) et vocabant eum nestoriani regem Iohannem, et plus dicebant de ipso in decuplo quam veritas esset. Ita enim faciunt nestoriani venientes de partibus illis, de nichilo enim faciunt magnos rumores.“²⁸

Itinerarium je prepoznatljiv po svojoj objektivnosti i detaljnom opisu naroda s kojima se pisac susreće, ali je ujedno i jedan od prvih primjera kritike i sumnje u narativ o bogatstvu Prezbiterova kraljevstva i opsega njegove moći. Po uzoru na Vilima i drugi će pisci kritički opisivati Prezbitera, poput Rogera Bacona koji se susreo s Vilimom ubrzo nakon što se vratio s istoka. U svome djelu *Opus Majus* kao i Vilim kritizira „prenapuhani“ opis Prezbiterova kraljevstva. Na primjerima Vilima i Rogera jasno se vide prve naznake sumnje u ranije uspostavljen narativ, ali oni neće biti jedini. U ranom 14. stoljeću Odo-rik od Pordenone upućuje se na put prema istoku te kao prijašnja dva autora i neovisno o njihovim mišljenjima iznosi slične zaključke.²⁹

U svojim opisima Azije iz 13. stoljeća Marko Polo poistovjećuje Prezbitera Ivana s kanom mongolskog plemena Kereita. Pleme se još u ranom 11. stoljeću masovno pokrštavalo u nestorijansko kršćanstvo pa tako i plemenski kan.³⁰ U 1009. godini nestorijanski metropolit navodi patrijarhu Bagdada kako se preko 200 000 Kereita pokrstilo u Nestorijansku crkvu. Za vrijeme Polova posjeta plemenom je vladao Ong-kan.³¹ On se savršeno poklapao sa svim dosada određenim karakteristikama Prezbitera Ivana: vladar daleke istočne zemlje i pripadnik nestorijanske sekte kršćanstva. Budući da je prošlo više od sto godina od prvog spomena Prezbitera, Polo ujedno tvrdi kako je kan unuk pravog Prezbitera Ivana te kako je to ime nasljedna titula nestorijanske vladarske loze.³²

Još jedna od zastupljenijih suvremenih teorija koja nagađa Prezbiterovu sudbinu jest da su Mongoli pokorili njegovo kraljevstvo. U djelu *Chronica* autora Alberica de Trois-Fontainesa piše kako su Tatari došli pod Prezbiterovu vlast, ali:

„(...) Kada je Prezbiter Ivan bio u bitci s Medijcima i Perzijancima, pozvao ih je u pomoć i postavio u utvrde i kasarne, a oni, uvidjevši da su moćniji, Prezbitera Ivana ubiše i zauzeše velik dio njegove zemlje, postavivši iznad sebe kralja, kao da je Prezbiter Ivan (...)“³³

²⁸ Brewer, *Prester John*, 178–179.

²⁹ Isto, 31.

³⁰ Peter Jackson, *The Mongols and the West 1221-1410* (New York: Pearson Education Limited, 2005), 74.

³¹ Donvito, „The legend of Prester John,” 36–37.

³² Brewer, *Prester John*, 33–34.

³³ Autorov prijevod. U originalu: „(...) Quos cum presbiter Iohannes in bello, quod habuit contra Medos et Persas, in adiutorium suum advocasset et eos in

Tijekom 13. stoljeća stvarala su se razna nagađanja o lokaciji Prezbitera Ivana i njegova kraljevstva, ali konačan i ujedinen konsenzus nije postignut. Vilim od Rubruka, Marko Polo, Alberic de Trois-Fontaines i mnogi drugi slažu se u tomu da je Prezbiter Ivan titula, ali također se da iščitati da svi misle da je on stvarna osoba koja se negdje u nekakvu obliku (sin/unuk, kralj, car...) mora nalaziti. Uvjerjenje u njegovo postojanje nastavlja se u narednim stoljećima gdje će se potraga za tim (već mitskim) vladarem proširiti u Afriku.

Migracija Prezbitera Ivana u Afriku

Više je faktora promijenilo mišljenje kasnosrednjovjekovnih Europljana da se Prezbiter Ivan ne nalazi na Indijskom poluotoku, nego na rogu Afrike, točnije na prostoru srednjovjekovne Etiopije. Nakon gotovo cijelog 13. stoljeća uloženog u neuspjelo traganje po Aziji postalo je sve jasnije da se Prezbiter Ivan ne nalazi u tom kutku svijeta. Kako je riječ „Indija“ označavala sve teritorije koji se nalaze nakon zemalja pod muslimanskom vlašću, unutrašnjost Afrike također se smatrala Indijom, ako uzmemo u obzir da muslimani vladaju samo Egiptom i Sjevernom Afrikom.³⁴ Kao drugo, u pismima iz 12. stoljeća, kada bi Prezbiter Ivan opisivao bogatstva svoga kraljevstva, navodi kako se papar uzgaja u njegovoj zemlji. Papar je u 14. stoljeću, kada se Prezbiterova lokacija najčešće premješta u Etiopiju, gotovo isključivo dolazio iz prostora današnje Indije. On se ne bi kupovao direktno kod uzgajivača, nego bi preko posrednika, kopnenih ili pomorskih trgovaca, dolazio na europski kontinent. Ti su posrednici mogli biti trgovci s prostora Somalije ili Etiopije koji bi činjenicu da su oni samo afrički posrednici, a ne indijski uzgajivači, prešutjeli. Tu je mogla nastati poveznica s uzgajanjem papra i istočnoafričkim trgovcima koji su ga uvozili u Europu kao što su u Rimskom Carstvu ljudi mislili da cimet dolazi iz Afrike, a ne iz Indije upravo zato što se odonuda izvezio.³⁵ Zadnje, strateški položaj Etiopije bio je i više nego poželjan Europljanima. Ako su priče istinite, kršćanski vladar s velikom i moćnom vojskom na muslimanskom južnom boku može činiti razliku između poraza i pobjede u slučaju ponovnog izbijanja sukoba između kršćana i muslimana. Dok je većini njegovo lociranje sekundarni cilj, ljudi poput Alfonsa de Paive i Pêra da Covilhe krajem 15. stoljeća odlaze kako bi sklopili savezništvo s Prezbiterom Ivanom u ime Portugala u borbi protiv muslimana u Egiptu i kako bi otkrili izvor cimeta.³⁶

Francisco Álvarez nekoliko desetljeća nakon Paive i Covilhe odlazi kao član portugalske misije u Etiopiju 1515. godine. Između 1526. i 1527. godine

forteritiis et munitionibus locasset, illi, videntes se esse fortiores, presbiterum Iohannem occiderunt et terram eius ex magna parte occupaverunt, regem unum super se statuentes, quasi ipse esset presbiter Iohannes (...)“ Brewer, *Prester John*, 161.

³⁴ Isto, 33.

³⁵ Meir Bar-Ilan, „Prester John: Fiction and History,“ *History of European Ideas* 20/3 (1995): 291–293.

³⁶ Brewer, *Prester John*, 40, 235.

piše djelo u kojem opisuje svoje doživljaje za vrijeme posjeta, imenom *Verdadeira Informação das Terras do Preste João das Índias*. Usprkos tome što je Álvarez dovoljno dobro poznao etiopskog vladara da mu zna pravo ime (Lebna Dengel) te je znao da se etiopski vladari oslovljavaju s *Negus* (car), on ga je i dalje u svome djelu nazivao Prezbiter Ivan. U naslovu djela čak ga naziva „Prezbiter Ivan, kralj Indijaca“ iako u ostatku teksta ne spominje legendu o Prezbiteru Ivanu.³⁷ Nažalost, europski će istraživači nakon više stotina godina traganja za Prezbiterom Ivanom ponovno biti razočarani. Etiopsko Kraljevstvo usprkos svim očekivanjima nije izgledalo ni blizu onome kako je opisano u pismima Prezbitera Ivana. Upravo suprotno: u prvoj polovici 16. stoljeća kraljevstvo je na rubu propasti. Somalijska vojska pod vodstvom Ahmad ibn Ibrahim al-Ghazia bila je egzistencijalna prijetnja cijelom kraljevstvu. Dogodilo se upravo suprotno od očekivanja Europljana jer je Kraljevstvo Etiopije zatražilo europsku pomoć. Dvadesetak godina kasnije Portugalci se uspijevaju organizirati i poslati vojnu pomoć kršćanima u Africi.³⁸ Na čelu s Cristóvãoom da Gamom, sinom poznatog portugalskog istraživača Vasca da Game, 400 arkebuzira odlazi u ispomoć Etiopiji, uspješno odbijajući somalijske napadače.³⁹

Usprkos konstantnim razočaranjima pri traganju za Prezbiterom Ivanom njegovo ime tijekom godina dobiva na značaju. Uočava se, pogotovo u prvoj polovici 16. stoljeća, vrhunac evolucije njegova imena. Na primjeru Álvareza uočavamo veliku raširenost poznavanja mita o Prezbiteru. Upotreba termina „Prezbiter Ivan“ usporediva je s današnjom upotrebom naslova *Tzar* ili *Kaiser* u dijelovima svijeta gdje taj naziv povijesno nije bio korišten. Osim u negativnom smislu kada se neku ličnost želi opisati kao autokratsku, diktatorsku i slično taj termin označuje vladarsku titulu zemlje pod pravoslavnom ili protestantskom dinastijom. Jednako tako je naslov „Prezbiter Ivan“ označavao vladara zemlje iz nestorijanske dinastije.

Zaključak

Mit o Prezbiteru Ivanu fantastičan je primjer europskog srednjovjekovnog poimanja nepoznata svijeta. Služio je kao pomagalo za razumijevanje Dalekog istoka. Od prve pojave mit o Prezbiteru nije bio preispitivan. Za tim nije bilo potrebe jer, tko god ga je osmislio, savršeno ga je uklopio u sliku svijeta kakva je tada Europljanima bila poznata. Stoga je bilo lakše prihvatiti ga kao dio njihova svjetonazora, nego propitivati stoljeća sakupljenog znanja. Činjenica što nije samo iščezao, već se prilagodio i evoluirao tijekom stoljeća ukazuje na njegovu popularnost, a interpretacija narativa o Prezbiteru daje nam uvid u sliku zbivanja na prostoru Dalekog istoka kakvu su europski kršćani vidjeli u rasponu od nekoliko stoljeća. Mit o Prezbiteru ne treba gledati kao definirani narativ, već fleksibilni narativni okvir unutar kojeg se nalazi više različitih

³⁷ Isto, 32.

³⁸ Matteo Salvatore, „The Ethiopian Age of Exploration: Prester John's Discovery of Europe, 1306-1458,” *Journal of World History* 21/4 (2010): 623.

³⁹ Donvito, „The legend of Prester John,” 37.

interpretacija. Od samih početaka u 12. stoljeću do velikih svjetskih otkrića poticao je intrigu za dalekim mjestima, motivirajući ljudsku znatiželju svojim bogatstvima, fantastičnim pojavama ili političkim težnjama. Čak i nakon nekoliko razočaranja europski istraživači nastavljali su tragati za tim legendarnim vladarom.

Bibliografija

Izvori

Pseudo-Kalisten. *The Alexander Romance*. Priredio Richard Stoneman. London: Penguin Classics, 1991.

Literatura

Brewer, Keagan. *Prester John: the Legend and Its Sources*. London: Routledge, Taylor & Francis Group, 2015.

Bar-Ilan, Meir. „Prester John: Fiction and History.“ *History of European Ideas* 20/3 (1995): 291–298.

Donvito, Filippo. „The legend of Prester John.“ *Medieval Warfare* 6/3 (2013): 34–37.

Gumilev, Lev Nikolaevich. *Searches for an Imaginary Kingdom: The Legend of the Kingdom of Prester John*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

Jackson, Peter. *The Mongols and the West 1221-1410*. New York: Pearson Education Limited, 2005.

Salvadore, Matteo. „The Ethiopian Age of Exploration: Prester John's Discovery of Europe, 1306-1458.“ *Journal of World History* 21/4 (2010): 593–627.

Slessarev, Vsevolod. *Prester John: the Letter and the Legend*. Minneapolis: University of Minnesota, 1959.

Silverberg, Robert. *The Realm Of Prester John*. Ohio: Ohio University Press, 1996.

Taylor, Christopher. „Tracing the paths of an imaginary king.“ *Studi e Materiali di Storia delle Religioni* 89/1 (2023): 122–141.

“The International Prester John Project.” Uredio Christopher E. Taylor. <https://globalmiddleages.org/project/international-prester-john-project> (posjet 27. veljače 2025).

Prester John, the Evolution of the Christian Notion of the Orient in the High and Late Middle Ages

Abstract:

This paper seeks to present the reader with the evolutionary narrative about Prester John, a mythical ruler from the Far East within the medieval Christian imagination. Based on the works of roman geographers and church fathers, the myth of Prester John has, throughout the centuries of its existence, changed in accordance with the changing Christian understanding of the world, but has throughout the Middle Ages never been questioned, because it perfectly slotted into the established Christian worldview. Since the letter to Manuel Komnenos from 1165 until the age of Francisco Álvarez, the myth underwent several revisions, and even switched locations from India to Ethiopia, but it never disappeared. It merely expanded and changed to suit the needs of its time.

Keywords: Prester John, Orient, Middle Ages, India, Ethiopia, Mongols, geography, Crusades, Christian worldview, interpretations, medieval imagination

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 20 2025.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti,
godina XX, broj 20, 2025.

Glavna i odgovorna urednica
Marija Bišćan

Zamjenik glavne urednice
Ruben Prstec

Uredništvo
Filip Bačurin
Marija Bišćan
Adrian Filčić
Nera Kapustić
Karlo Košir
Ivan Moškato
Marko Perišić
Ruben Prstec
Matija Pudić

Urednici pripravnici
Tita Mikulaš
Benjamin Pintarec

Redakcija
Filip Bačurin
Marija Bišćan
Adrian Filčić
Nera Kapustić
Karlo Košir
Tita Mikulaš
Ivan Moškato
Marko Perišić
Benjamin Pintarec
Ruben Prstec
Matija Pudić

Tajnik Uredništva
Marko Perišić

Recenzenti
dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Arijana Kolak Bošnjak
dr. sc. Inga Vilogorac Brčić
dr. sc. Neven Budak
dr. sc. Mihovil Dabo
dr. sc. Vinko Korotaj Drača

dr. sc. Stipe Grgas
dr. sc. Branimir Janković
dr. sc. Maja Katušić
Dea Marić
dr. sc. Lidija Nikočević
dr. sc. Ana Rajković Pejić
dr. sc. Filip Šimetin Šegvić
dr. sc. Luka Špoljarić
dr. sc. Peter Štih
dr. sc. Nikola Tomašegović
dr. sc. Hrvoje Tutek
dr. sc. Nada Zečević
Andrija Živković

Lektura za hrvatski jezik
Antonia Buti
Nikolina Fajt
Grgur Gržetić
Lorenia Jantolek
Nera Kapustić
Mihaela Pokrivač
Martina Prosen

Lektura za engleski jezik
Marko Perišić
Ruben Prstec
Matija Pudić

Oblikovanje
FF Press

Izdavač
Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Tisak
d. o. o. Studio moderna

Naklada
Tiskano u 75 primjeraka.

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim radovima izražavaju isključivo stavove i mišljenja autora i ne predstavljaju nužno stavove i mišljenja uredništva i izdavača.

Izdavanje ovog časopisa finansijski je omogućeno:

sredstvima koja je ustupio Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

sredstvima dobivenim na Natječaju za studentske programe Studentskog zbora Sveučilišta u Zagrebu

Redakcija časopisa Pro tempore im iskreno zahvaljuje na finansijskoj podršci.

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva

Odsjek za povijest

(za: Uredništvo Pro tempore)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb

Kontakt

casopis.protempore@gmail.com

Web-stranica

<https://protempore.ffzg.unizg.hr/>